

ФІЛОСОФСЬКІ КООРДИНАТИ ТЕРОРИЗМУ

У статті розглядаються філософські, соціальні та етично-релігійні "виміри" тероризму, розкривається його антигуманна ідеологія і практика.

Філософи звикли задавати питання у, здавалось би, найочевидніших ситуаціях. Що таке тероризм сьогодні? Після Манхеттена, Норд-Оста і Беслана питання виглядає зайвим. Але відповідь на нього потрібна, інакше цей перелік стане набагато більшим:

- а) світова поширеність;
- б) невизнання кордонів, і, одночасно;
- в) невловимість;
- г) нелокалізованість стали суттєвими характеристиками сучасної стадії розвитку тероризму.

Бен Ладена і Басаєва начебто й знають, де шукати, але настільки приблизно, що ніяк не знайдуть. Проте невловимість тероризму є не тільки географічною – досі не вдається зафіксувати його і в правових термінах.

Існує щонайменше 400 визначень тероризму, і таке правове різноголосся на міжнародному рівні лише допомагає злочинцям уникати покарання. Безумовно, війна з ним має вестися зовсім іншими засобами і методами, ніж звичайна війна (інакше це буде "війна як продовження політики, якої немає"). Але досвід стане в нагоді. І перш за все – досвід локалізації цілі, визначення її координат. Ось тільки координати ці – скоріше не в оптиці артилерійського прицілу, а у вимірі культури та цивілізації.

Історичні координати тероризму досить очевидні. Як феномен політичного процесу за останні 200 років він зазнав значної еволюції. У XIX столітті терористичні дії мали *локальний* характер. Їх об'єктом були монархи, які концентрували у своїх руках усю повноту політичної влади в країні.

У XX столітті об'єктом терористів стали державні чиновники, які уособлювали державну владу в країні, оскільки сама система державної влади в цей час вже стала більш розгалуженою. Відтак боротьба з тероризмом стала проблемою державної безпеки, але при цьому залишалася внутрішньою для кожної країни. У XXI столітті тероризм набув глобального характеру, а об'єктом терористів стала вся політична система в країні з її законодавчими та політичними інститутами.

Терор, виходячи з етимології цього слова, – явище психологічне. Це щось жахливе, щось таке, що породжує стан незахищеності, відкритості перед невідомою, але безжалісною силою. "Терор – не стільки жах насилля і нещастя, скільки жах невпевненості та залякування". Психологічний вплив на масу населення є визначальною ознакою терору, яка відрізняє його від традиційної війни.

Чим більше маса, яка піддається такому впливу, тим ефективнішим є терористична акція. Безумовно, важливим при цьому є масштаб самої акції – кількість жертв або заручників, їх склад (діти Беслана) та ступінь зв'язності виконавців. Але зрештою все це, так би мовити, "спрацьовує", якщо досягає свого "адресату" – *масової свідомості*.

Отже, ефективність тероризму зменшиться стократ, якщо він буде ізолюваний від впливу на масову свідомість.

Це було б значно корисніше, ніж наймасштабніші військові операції, наслідки яких калічать здебільшого таких самих мирних громадян, яких калічить і тероризм (зовсім не безпідставно виникають у цьому зв'язку звинувачення в державному тероризмі). Але головна проблема в тому, що психологічно ізолювати тероризм сьогодні практично неможливо. У розголосі своїх дій він досяг незрівнянних "успіхів".

Крім усього іншого, сучасний тероризм має ще й інформаційну природу, є, так би мовити, феноменом інформаційного суспільства. "Насилля потенційно існує в пустоті екрану, – аналізує Бодрійяр, – завдячуючи дірці, яку він відкриває в ментальній простір. Аж до того, що краще не знаходитись у громадському місці, де працює телебачення, внаслідок високої вірогідності насильницької події, яку воно індукує своєю присутністю" [1: 111-112]. З цього приводу цілком доречно сумніви стосовно *доцільності* якнайширшого висвітлення терористичних подій. Досягнення громадянського суспільства – свобода інформації – в цьому випадку здатне перетворитися на могутню зброю, яка обертається проти самого суспільства. Небезпека можливого маніпулювання цією свободою з боку влади є тією ціною, яку мусить заплатити суспільство, котре бажає захистити себе від масового психозу.

Безумовно, найгучнішим відгуком тероризму є його *політичний резонанс*. Саме резонанс, а не просте відлуння – низка терактів, здається, здатна створити такий самий ефект, як і рота солдат, що йде в ногу по мосту.

Власне, сучасний тероризм вже не є локальним шантажем, спрямованим на досягнення конкретної часткової мети.

Його мета так само глобальна, як і глобальна та сила і та система, проти якої він виступає. Глобальним є й ефект його дії, при цьому конкретні наслідки можуть бути непередбачувані. У всякому випадку, тероризм сьогодні здатний впливати на політичний перебіг подій як у світі в цілому, так і в окремих країнах, сприяючи зміні влади чи політичного режиму, визначаючи тематику теледебатів і виборів. У більш *загальному* контексті тут знову постає безпека владних маніпуляцій, спрямованих на посилення контролю над суспільством. Але очевидно, що саме суспільство вимагає посилення контролю. Лібералізація і демократизація стає неактуальною,

коли всі думки зосереджені на увазі до залишених без догляду речей, не на місці припаркованих авто і жінок у хіджабах.

У міжнародному плані політичний резонанс тероризму вимагає перебудови всієї системи міжнародної безпеки. Виявилося, що традиційне нарощування військових м'язів не забезпечує належний рівень національної безпеки. *Ключове поняття* традиційної геополітики щодо *могутності* держави, яка мала забезпечуватися її воєнно-економічним потенціалом, територією, розташуванням країни, її природними, людськими та організаційними ресурсами, виявилось непрацюючим у сучасних умовах.

Терористи мають у своєму розпорядженні сучасні зразки зброї та військової техніки, використовують інформаційні технології та можливості розгалуженої банківської системи. Залишається загроза використання терористами зброї масового ураження, в першу чергу хімічної та бактеріологічної. Це свідчить про те, що будь-яка зброя не може вже залишатися власністю того, хто її розробив і планував застосовувати у своїх цілях, вона стає загальною власністю і може бути використана проти її розробників. Глобалізація негативних наслідків терористичних актів змушує всіх політичних гравців, міжнародне співтовариство, окремі держави, владу вдаватися до екстремальних дій, провокує їх на неадекватну поведінку, яка за певних умов може спровокувати конфлікт регіонального або глобального рівня.

У тероризму, безумовно, є *соціальні координати*. "Навіщо існує тероризм, якщо не для того, щоб бути різновидом насильницького визволення від напруги в соціальному полі?" – задає питання Бодрійяр [1: 111]. Проте очевидно, що сьогодні на першому плані напруга не стільки в *локальному*, внутрідержавному, скільки в *міжнародному* соціальному полі. Порив відчаю "низів, які не хочуть", спрямовується сьогодні не стільки проти власних олігархів (з ними впорається і влада), скільки проти так званих "країн золотого мільярду". Ненависть до Сполучених Штатів та Заходу значною мірою замішана на впевненості у несправедливості розподілу світових матеріальних ресурсів. Ніхто при цьому не бере до уваги історичний процес формування цього розподілу, а якщо й бере, то тільки в контексті такої ж самої впевненості в суцільній несправедливості колоніалізму та первісного накопичення капіталу.

Усвідомлення цієї проблеми породжує досить песимістичні прогнози стосовно перспектив лікування хвороби тероризму та й взагалі звільнення людства від *насильства як такого*. Адже тероризм породжується нерівністю, яка переходить усі мислимі межі, а в основі терору знаходиться *приниження*, яке стає його головним енергетичним носієм. Тому, доти, доки світ є несправедливим, доки буде існувати нерівність, що ображає людську гідність, тероризм буде існувати, а отже – буде завжди. Будь-яке насильство – це продукування чергового приниження, а це означає, що будь-яка боротьба з терором буде породжувати подальший терор та складності його подолання.

Для багатьох сьогодні доволі прозорими постають *етнічно-релігійні координати тероризму*. На жаль, цей найлегший шлях його пошуку є насправді найменш ефективним і найнебезпечнішим. Твердження про ісламську природу сучасного тероризму не тільки провокують ескалацію цивілізаційного протистояння, але й взагалі замуровують цю проблему у безвихідь. Зауважимо, що "якби іслам правив світом, тероризм був би сплямований проти ісламу" [2]. Робити "цапом відбувальником" за всі гріхи світу якусь одну релігію, націю, країну – це, безумовно, дуже просто, але саме тому повністю безперспективно. До речі, те ж саме можна закинути й на адресу самих терористів, які дивляться на світ лише через призму дихотомії "Боже – диявольське".

Зрештою, крім усього сказаного, спробуємо задати (або знайти) власне *філософські координати тероризму*.

Чи може бути якесь світоглядно-метологічне підґрунтя терору? І що відбувається з нашою свідомістю, коли ми стаємо – прямо або опосередковано, як свідки світового театру – об'єктами терористичного нападу?

Для відповіді на ці питання потрібне найважче – звільнитися від емоційного сприйняття тероризму, від його психологічного та морального тиску, поглянути на нього відсторонено. Підстави для такого пошуку дає, як це не дивно, не філософський, а юридичний текст. Декларація ООН про заходи з ліквідації міжнародного тероризму, прийнята у 1994, зазначає, що злочинні терористичні акти не можуть бути виправдані, "якими б міркуваннями політичного, *філософського* (виділено нами – В. Я.), ідеологічного, расового, етнічного, релігійного або будь-якого іншого характеру вони не виправдовувались".

Отже, світове співтовариство принаймні допускає, що поруч з добре відомими ідеологічними, політичними чи релігійно-етнічними матрицями тероризму можлива матриця філософська, можливі філософські засади тероризму.

Але чи можна говорити про філософію терору?

Перш за все очевидно, що з огляду на засоби та методи, терор є явищем, що піддається моральній оцінці – він є аморальним та антигуманним, оскільки дивиться на людину не як на мету саму по собі, а як на розмінну монету, використовуючи масу людських тіл як авіаційне паливо для літаків, що спрямовуються на башти-близнята. "Тероризм у всіх його формах є *трансполітичне* дзеркало Зла" [3: 121].

Між іншим, тут необхідно провести певний розподіл між методами і засобами дій. З одного боку, тероризм – це спосіб досягнення політичних цілей, отже, це метод як частина більш загальної схеми; з іншого – власне "метод" і йменується тероризмом. Таке змішування цілком може бути поясненим: згідно схеми знаку Р. Барта ми можемо сфокусувати свою увагу або на означаючому (фізичний акт насильства з жертвами, матеріальними втратами та ін.), або ж, навпаки, перенести його на означуване, тобто поглянути на всю систему взаємовідносин, пов'язаних із знаком терору – актом насильства. Наявність останнього і відрізняє терориста від спеціаліста із зв'язків з громадськістю якого-небудь політичного діяча, адже і той, і інший намагаються вплинути на реципієнтів – членів спільноти.

Тому ще раз зазначимо очевидне – якщо й можна говорити про *філософію терору*, то їй пасує лише одне визначення – це *філософія антигуманізму*. Проте пряmlinієне протиставлення цьому філософії гуманізму, на жаль, не завжди може виявитись ефективним. Звернемось до Бодрийяра, який намагається усвідомити, чому цього недостатньо і де не спрацьовує західна філософія Світла і Людини.

"Ми наївно вважаємо, що прогрес Добра, збільшення його влади у всіх сферах (наука, техніка, демократія, права людини) супроводжується поразкою Зла. Здається, нікому не зрозуміло, що сила Добра і Зла зростає одночасно, і їх розвиток йде в одному й тому ж річищі. Перемога одного не веде до *зникнення іншого*, а якраз *навпаки*. Метафізика розглядає Зло як акциденцію, але це аксіома, з якої випливають усі форми маніхейства – боротьба Добра проти Зла, ця аксіома ілюзорна... У глибині добро не може завдати удару Злу інакше, ніж переставши бути Добром, оскільки, засвоївши світову монополію влади, воно викликає пропорційний приплив насильства".

Зазначимо, що Добро у західній філософії постає не стільки як моральна чеснота чи внутрішня досконалість людини, скільки як зовнішні прояви цивілізації ("наука, техніка, демократія"). Таке трактування гуманізму дійсно може, зрештою, втратити людину, загубити індивідуальне під пресом загального та уніфікованого. Тоді й відбувається "терористичний трансферт" – тероризм постає як "акт відновлення одининості, яка не усувається остаточно в системі загального обміну", як акт помсти одиничних видів, індивідів, культур, які заплатили смертю за встановлення світового торговельного обігу.

Поруч з *антигуманізмом* очевидно складовою терористичної філософії могла б бути *ідея смерті*. Смерть, безумовно, відіграє в терорі *ключову роль* – причому не тільки *смерть інших*, а й *смерть власна*. Це було завжди – вчені доходять висновку, що багато терористів минулого просто мали *психічні відхилення*, і їх участь у терористичній боротьбі пояснюється потягом до смерті; до цього можна додати й *релігійні* мотиви – християнство засуджує самогубство [4]. Сьогодні можна говорити й про ісламську ідею смерті шахіда як найкоротшої дороги до раю.

Згадаємо хоча б давньогрецьких кіренаїків з їх гедонізмом, який дуже легко перетворювався з *проповіді життя* на *проповідь смерті*. Гегесія Александрийського так і називали – Пейситанатос, тобто Проповідник смерті, оскільки після його лекцій деякі слухачі кінчали життя самогубством. Проте терорист, обираючи смерть для себе, не переконує інших в її необхідності. Він не залишає вибору заручникам і не запитує бажання у сплячих мешканців будинків, закладаючи вибухівку в підвалах. *Він не переконує, він вбиває*. І тому дуже важко знайти в тероризмі будь-яку філософію. Можна було б казати про відвертий ірраціоналізм (або "нераціоналізм") тероризму з огляду на позірну безглуздість багатьох його вчинків.

Проте цей ірраціоналізм виявляється насправді дуже раціональним. 25 років існування Аль-Каєди постають роками добре спланованої і цілеспрямованої підготовки. Навіть власна смерть стає аж надміру раціональним вчинком. Відзначимо, що *фатальність* сучасного тероризму полягає в поєднанні власної смерті з найсучаснішими технічними засобами. Якби терористи обмежувались боротьбою проти системи світового панування її ж зброєю, вони були б одразу знищені. Якби вони протиставили тільки власну смерть, вони так само швидко б зникли, а їх самопожертва була б позбавлена сенсу. Але вони *поєднали* всі сучасні засоби із символічною зброєю смерті, і в цьому виявився надмірний, *хворобливий раціоналізм* терору. Пошуки філософських координат тероризму примушують нас ще й ще раз поглянути на власні філософські коріння. Надмірний раціоналізм і віра у власну непогрішимість, гедонізм і прагматизм, розуміння добра не як внутрішньої досконалості, а як зовнішньої боротьби зі злом (або тим, що призначено на роль зла), боротьби будь-якими засобами, нарешті – відсутність філософської критики, активної, безкомпромісної і безкорисливої філософської позиції відносно будь-яких суспільних проблем – все це лише сприяє тому, що зрештою і тероризм може заявити про свою філософію. Насправді її не існує. Філософські координати тероризму дорівнюють нулю, але шанс йому дають мінуси філософії антитерору.

*****

1. Барт Р. Мифологии. – М, 2000.
2. Бодрийяр Ж. Дух терроризма // Le Monde. – 2001. – 6 ноября (<http://www.inosmi.ru/translation/142061.html>)
3. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла. – М.: Добросвет, 2000.
4. Будницкий О. В. Терроризм глазами историка. Идеология терроризма // Вопросы философии. – 2004. – № 5. – С. 3-19.

Матеріал надійшов до редакції 22.09.2004 р.

Ярошовец В.И. Философские координаты терроризма.

В статье рассматриваются философские, социальные и этически-религиозные "измерения" терроризма, раскрываются его антигуманная идеология и практика.

Yaroshovets V.I. The Philosophic Coordinates of Terrorism.

The article analyses the philosophic, social, moral and religious coordinates of terrorism as well as its inhuman ideology and practice.